

O'ZBEKISTON KULOLCHILIK MAKTABLARINING O'ZIGA XOS TOMONLARI

Soliyeva Muqaddasxon Salimjon qizi

Qo'qon DU Tasviriy san'at mutaxassisligi

1-kurs magistranti soliyeva2202b@gmail.com

Qosimova Nilufar Muratjon qizi

Qo'qon davlat universiteti dotsenti

nilufar_jalilova@mail.ru

Annotatsiya

Maqolada O'zbekiston kulolchilik maktablarining tarixiy rivojlanishi va badiiy xususiyatlari yoritiladi. Rishton, G'ijduvon, Samarqand va Xorazm an'analarining rang, naqsh, shakl va texnologiya jihatlari ko'rib chiqilib, merosni asrash hamda san'at ta'limida foydalanish masalalari bayon etiladi.

Kalit so'zlar: kulolchilik, amaliy san'at, Rishton, G'ijduvon, naqsh, milliy meros.

Anitation

This article discusses the historical development and artistic features of Uzbekistan's pottery schools. It outlines the colour, ornament, form, and production traditions of Rishtan, Gijduvan, Samarkand, and Khorezm, as well as the preservation of this heritage and its use in art education.

Keywords: pottery, applied arts, Rishtan, Gijduvan, ornament, national heritage.

Аннотация

В статье рассматриваются историческое развитие и художественные особенности гончарных школ Узбекистана. Кратко анализируются цвет, орнамент, форма и технологии Риштана, Гиждувана, Самарканда и Хорезма, а также вопросы сохранения наследия и его применения в художественном образовании.

Ключевые слова: гончарное искусство, прикладное искусство, Риштан, Гиждуван, орнамент, национальное наследие.

Kirish

Kulolchilik O'zbekiston xalq amaliy bezak san'atining qadimiy va muhim turlaridan biridir. Sopol buyumlar kundalik ehtiyojlarni qondirish bilan birga, turli davrlarning estetik qarashlari, turmush tarzi va mahalliy badiiy an'analarini ham aks ettiradi. Buyuk ipak yo'li orqali kechgan savdo va madaniy aloqalar kulolchilik usullarining almashinuvi hamda takomillashuviga ta'sir ko'rsatgan.

Maqolaning dolzarbligi

O‘zbekiston kulolchilik maktablarini o‘rganish milliy madaniy merosni asrash, hududlarga xos badiiy an‘analarni aniqlash va ularni kelajak avlodga yetkazish nuqtayi nazaridan dolzarbdir. Zamonaviy ishlab chiqarish va turmush tarzidagi o‘zgarishlar sharoitida an‘anaviy kulolchilik usullarini hujjatlashtirish, mahalliy ustalar tajribasini o‘rganish hamda hunarmandchilikni san‘at ta’limi bilan bog‘lash muhim ahamiyat kasb etadi.

Maqolaning maqsadi

O‘zbekistonning asosiy kulolchilik maktablarini tarixiy, hududiy va badiiy jihatdan tavsiflash, ularning o‘ziga xos belgilarini qiyoslash hamda milliy amaliy san‘atni o‘rganishdagi ilmiy ahamiyatini yoritish.

Maqolaning vazifalari

Maqsadga erishish uchun kulolchilikning tarixiy rivojlanishini qisqacha ko‘rib chiqish; Rishton, G‘ijduvon, Samarqand va Xorazm maktablariga xos rang, naqsh va shakl xususiyatlarini aniqlash; hududiy an‘analarning umumiy va farqli jihatlarini qiyoslash; kulolchilik namunalarini ilmiy qayd etish va san‘at ta’limida foydalanish imkoniyatlarini ko‘rsatish vazifalari belgilandi.

Tadqiqot obyekti

Tadqiqot obyekti — O‘zbekiston hududida shakllangan an‘anaviy kulolchilik maktablari va ularga mansub sopol buyumlardir. Tadqiqot doirasida buyumlarning shakli, bezagi, rang yechimi, tayyorlash an‘analari hamda hududiy xususiyatlariga e’tibor qaratiladi.

Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy tahlil, tavsiflash va san‘atshunoslik tahlili usullaridan foydalanildi.

Kulolchilikning rivojlanishi mamlakat hududidagi qadimiy shaharlar, savdo yo‘llari va mahalliy xomashyo manbalari bilan chambarchas bog‘liq. Usta kulollar avloddan avlodga o‘tgan tajriba asosida loy tanlash, uni tayyorlash, charxda ishlash, quritish, naqsh tushirish va pishirish usullarini takomillashtirib kelganlar. Shu bois kulolchilik buyumlari nafaqat hunarmandchilik mahsuli, balki xalqning turmush tarzi va badiiy tafakkurini aks ettiruvchi tarixiy manba ham hisoblanadi.

Kulolchilikning tarixiy rivojlanishi

Dastlab sopol idishlar oziq-ovqat saqlash va kundalik turmush ehtiyojlari uchun tayyorlangan. Vaqt o‘tishi bilan loyga ishlov berish, charxda shakl yasash, buyumlarni pishirish va sir bilan qoplash usullari rivojlandi. Shaharlarning hunarmandchilik markazlariga aylanishi kulolchilik mahsulotlari turlarining ko‘payishiga va bezaklarning murakkablashishiga imkon yaratdi. Ustoz-shogird an‘anasi esa kasbiy tajriba va mahalliy uslublarning avloddan avlodga o‘tishini ta’minladi.

Kulolchilik texnologiyasida mahalliy tuproqning tarkibi, loyning plastikligi va pishirish harorati muhim o‘rin tutadi. Buyum tayyorlash jarayonida loyni tozalash va ezish, kerakli namlikka keltirish, shakl berish, quritish hamda pechda pishirish bosqichlari bajariladi. Sirlangan buyumlarda esa sirtini qoplash va qayta pishirish jarayoni alohida mahorat talab etadi. Har bir bosqichdagi tajriba buyumning mustahkamligi va tashqi ko‘rinishiga ta’sir ko‘rsatadi.

Tarixiy manbalar va arxeologik topilmalar sopol idishlar shakli hamda bezaklari davrlar davomida o‘zgarib borganini ko‘rsatadi. Ayrim buyumlarda sodda chiziqlar va geometrik belgilar ustun bo‘lsa, keyingi davrlarda murakkab o‘simliksimon naqshlar, rangli sirlar va takrorlanuvchi kompozitsiyalar keng tarqalgan. Bu o‘zgarishlar mahalliy an‘analar bilan bir qatorda, turli hududlar o‘rtasidagi madaniy aloqalarni ham aks ettiradi.

Asosiy kulolchilik maktablari

Rishton maktabi

Farg‘ona vodiysidagi Rishton kulolchilik maktabi sirlangan buyumlari va ko‘k, feruza ranglar uyg‘unligi bilan tanilgan. Naqshlarda o‘simliksimon motivlar, islmiy shakllar va geometrik elementlar uchraydi. Buyumning shakli, sirtidagi bezak va ranglar yaxlit kompozitsiya hosil qiladi. Rishton an‘analarini o‘rganish mahalliy sir tayyorlash usullari va bezak tizimini tahlil qilish uchun muhimdir.

Rishton ustalari ko‘pincha lagan, kosa, piyola, ko‘za va boshqa kundalik hamda bezak buyumlarini tayyorlaydilar. Naqshlar markazdan chetga qarab tartibli joylashtirilishi, chiziqlar ravonligi va ranglarning o‘zaro muvozanati bilan ajralib turadi. An‘anaviy usullarni saqlagan holda, zamonaviy ustalar buyum shakli va bezak kompozitsiyasida yangi yechimlarni ham sinab ko‘rmoqdalar.

G‘ijduvon maktabi

Buxoro vohasidagi G‘ijduvon kulolchiligida issiq ranglar, jumladan, jigarrang, sariq, yashil va qizg‘ish tuslar ko‘p qo‘llanadi. Idish yuzasidagi naqshlar markaziy qism va chekka bezaklar o‘rtasidagi muvozanatga asoslanadi. Bu maktabda ustoz-shogird an‘anasi muhim o‘rin tutib, shakl yasash, bezash va pishirish ko‘nikmalari amaliy mashg‘ulotlar orqali o‘rgatiladi.

G‘ijduvon buyumlarida naqshning ritmi va ranglar orasidagi kuchli kontrast muhim badiiy vosita hisoblanadi. Bezaklar ko‘pincha aylana, romb, chiziq va o‘simliksimon shakllarning uyg‘unligidan tuziladi. Bunday kompozitsiyalar buyum yuzasini tartibli tashkil etib, uning shaklini yanada yaqqol ko‘rsatadi. Ustoz-shogird an‘anasi orqali naqsh chizish, rang tanlash va buyumni pishirish bo‘yicha amaliy bilimlar davom ettiriladi.

Samarqand maktabi

Samarqand kulolchilik merosi sirlangan sopol buyumlar va me‘morchilikda ishlatilgan koshinlar bilan bog‘liq. Geometrik va o‘simliksimon naqshlar, ranglarning uyg‘unligi hamda bezakning me‘moriy makon bilan aloqasi ushbu an‘analarning muhim belgilaridir. Arxeologik topilmalar, me‘moriy obidalar va muzey kolleksiyalarini qiyoslash Samarqand kulolchilik tarixini aniqlashtirishga yordam beradi.

Samarqandning tarixiy me‘morchilik muhiti kulolchilik va koshinkorlik san‘atining rivojiga ta’sir ko‘rsatgan. Me‘moriy bezaklarda uchraydigan yulduzsimon shakllar, girihlar va o‘simliksimon naqshlar sopol buyumlarni tahlil qilishda ham muhim qiyosiy material bo‘la oladi. Bunda me‘moriy bezak bilan idish naqshini aynan bir xil deb qarash emas, balki ularning umumiy badiiy tamoyillarini aniqlash muhimdir.

Xorazm va boshqa hududlar

Xorazm kulolchiligida buyumning amaliy vazifasiga mos shakl va bezakning uyg‘unligi muhimdir. Hududning tarixiy muhiti va kundalik turmushi idishlarning turi hamda bezak usullariga ta’sir qilgan. Urgut va boshqa markazlarda ham mahalliy xomashyo, ehtiyoj va hunarmandchilik tajribasi asosida o‘ziga xos buyumlar yaratilgan. Shu sababli maktablarni o‘rganishda rang bilan birga shakl, material va tayyorlash usulini ham hisobga olish zarur.

O‘zbekistonning boshqa hududlarida ham kulolchilikning mahalliy ko‘rinishlari shakllangan. Buyumlarning turi, hajmi, bezak usuli va rang tanlovi aholining turmush ehtiyojlari, mavjud xomashyo hamda mahalliy did bilan belgilanadi. Shu sababli hududiy maktablarni o‘rganishda faqat rang yoki naqshga emas, balki buyumning vazifasi, tayyorlanish texnikasi va foydalanish muhitiga ham e’tibor qaratish lozim.

Badiiy xususiyatlar va ilmiy ahamiyat

Kulolchilik buyumining badiiy qiymati shakl, rang, naqsh va materialning o‘zaro uyg‘unligida namoyon bo‘ladi. Idishning balandligi, gardishi va tubi nisbatlari uning ko‘rinishini belgilaydi; naqsh esa buyum yuzasini tartibga solib, kompozitsion yaxlitlikni ta’minlaydi. Ranglar mahalliy an’anani ifodalash bilan birga, buyumning estetik ta’sirini ham kuchaytiradi.

Hududiy maktablarni qiyosiy o‘rganish milliy amaliy san’at tarixini aniqlashtirish, bezak usullarining o‘zgarishini kuzatish va an’anaviy texnologiyalarni hujjatlashtirish imkonini beradi. Bunda muzey eksponatlari, arxeologik topilmalar, tarixiy manbalar va amaliyotchi ustalarning tajribasi birgalikda tahlil qilinishi lozim. Buyumning davri yoki hududiy mansubligi aniq bo‘lmagan hollarda xulosalar mavjud dalillar bilan cheklanishi kerak.

Ilmiy tahlilda kulolchilik namunalari tavsiflash, o‘lchamlarini qayd etish, naqsh tuzilishini chizma yoki fotosurat orqali hujjatlashtirish va o‘xshash namunalar bilan qiyoslash muhimdir. Bunday yondashuv buyumning taxminiy davri, hududiy mansubligi va texnologik xususiyatlari haqida asosli xulosalar chiqarishga yordam beradi. Zarur hollarda san’atshunoslik tahlili arxeologiya, tarix, etnografiya va materialshunoslik ma’lumotlari bilan to‘ldiriladi.

Kulolchilik an’analari muhofaza qilish faqat tayyor buyumlarni saqlash bilan cheklanmaydi. Ustalar tajribasini yozib olish, mahalliy atamalarni qayd etish, loy va sir tarkibi haqidagi bilimlarni hujjatlashtirish ham muhim vazifalardandir. Bu ma’lumotlar kelajakdagi tadqiqotlar uchun ishonchli manba bo‘lib xizmat qiladi.

San’at ta’limida qo‘llash

Kulolchilik namunalari tasviriy san’at ta’limida o‘rganish talabalarning rang sezgisi, naqsh tuzish va kompozitsion fikrlashini rivojlantiradi. Mashg‘ulotlarda turli hududlarga mansub buyumlarni taqqoslash, naqsh elementlarini ajratish va soddaga kompozitsiya yaratish topshiriqlaridan foydalanish mumkin. Zamonaviy dizaynda milliy shakl va naqshlardan foydalanilganda ularning tarixiy mazmuni hamda badiiy xususiyatlarini saqlash muhimdir.

Ta’lim jarayonida talabalar turli maktablarga mansub buyumlarni solishtirib, ularning umumiy va farqli jihatlarini jadval asosida aniqlashlari mumkin. Shuningdek, naqshni soddalashtirib chizish, ranglar palitrasini tahlil qilish va idish

shakliga mos bezak kompozitsiyasini yaratish kabi topshiriqlar nazariy bilimni amaliy ko‘nikma bilan bog‘laydi. Bunda milliy merosga hurmat bilan yondashish va tarixiy namunalarni asossiz ravishda o‘zgartirmaslik tamoyili tushuntiriladi.

Xulosa

O‘zbekiston kulolchilik maktablari umumiy milliy an‘analar va hududiy o‘ziga xoslikning uyg‘unligini namoyon etadi. Rishton ko‘k va feruza ranglari, G‘ijduvon issiq rangli bezaklari, Samarqand koshin va geometrik kompozitsiyalari, Xorazm esa shakl va amaliy vazifa uyg‘unligi bilan ajralib turadi. Bu farqlarni ilmiy o‘rganish uchun tarixiy manbalar, arxeologik materiallar, muzey kolleksiyalari va ustalar tajribasini qiyoslash zarur. Kulolchilik merosini ta‘lim jarayoniga kiritish milliy san‘at haqidagi bilimlarni chuqurlashtiradi va an‘analarni davom ettirishga xizmat qiladi.

Kulolchilik maktablarini chuqur o‘rganish hududiy farqlarni aniqroq belgilash, an‘anaviy texnologiyalarni saqlash va ularni keyingi avlodga yetkazishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ilmiy tahlil zamonaviy dizayn va san‘at ta‘limida milliy badiiy tajribadan mazmunli foydalanish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. “Kulolchilik”, “Amaliy bezak san‘ati”, “Rishton” va “G‘ijduvon” maqolalari. — Toshkent.
2. Pugachenkova G. A., Rempel L. I. O‘zbekiston san‘ati tarixi va madaniy merosiga oid tadqiqotlar.
3. O‘zbekiston hududidagi arxeologik yodgorliklardan topilgan sopol buyumlar bo‘yicha ilmiy kataloglar va tadqiqotlar.
4. O‘zbekiston amaliy bezak san‘ati va xalq hunarmandchiligi tarixiga oid san‘atshunoslik tadqiqotlari.
5. Rishton va G‘ijduvon kulolchilik an‘analari hamda ustoz-shogird tizimiga oid ilmiy maqolalar.